

ТВОРЕЦЬ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА ПРО ВИХОВАННЯ ГАРМОНІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Туряниця В., Шанта І.,
м.Ужгород

Актуальність педагогічних ідей О.В.Духновича очевидна. Про це засвідчують всі дослідники педагогічної спадщини Будителя. Вони, зокрема, зазначають, що процес і тенденції суспільного життя видатного педагога-новатора в галузі розбудови національної освіти і школи багату в чому не тільки аналогічні з сучасністю, але й однозначні за своєю метою, завданнями та принципами. Якщо сьогодні педагогічна думка в умовах розбудови і становлення державності незалежної України фактично спрямована на обґрунтування концепції освіти, яка виступала б засобом і гарантом відродження духовності українського народу, національної культури, забезпечення суверенності і соборності нашої держави, то в свій час О.Духнович в умовах завдань народно-визвольної боротьби проти соціального і національного поневолення, проти політики виродження українського населення обґрунтовує науково струнку, побудовану на засадах гуманізму, народності та демократизму, педагогічну концепцію, підпорядковану меті забезпечення соборності українських земель. Ось чому так важливе глибоке переосмислення творчої педагогічної спадщини талановитого українського педагога О.Духновича і врахування найцінніших, співзвучних нашій реальності думок, у нашій практичній діяльності на терені освіти. (Див.: О.В. Духнович і слов'янський світ. – Ужгород, 1993. – с 87).

Сьогодні виникає соціальна потреба поглиблено і об'єктивно дослідити минуле. Педагогічні погляди О.В.Духновича необхідно розглядати у зв'язку з його громадсько-освітньою діяльністю на фоні широкого демократичного руху ХІХ ст., що охопив тоді Європу. Ідея народності школи і виховання, широка демократизація освіти, навчання дітей рідною мовою – провідна у творчості О.Духновича. В основі педагогічних ідей – гуманістичне начало. О.В.Духнович творчо засвоїв передові педагогічні ідеї свого часу і розвинув їх на засадах народності, демократизму, гуманізму, збагатив педагогічну науку і зробив вплив на її подальший розвиток.

У час складних умов відродження загальнолюдських цінностей в усіх сферах нашого життя особливого значення набуває глибина гуманізація освіти, звернення до невичерпних джерел народної духовності, минулого України, до моральних і наукових надбань предків, що зможе утвердити нову духовність, продовжити і розвивати культурно-історичні традиції народу.

У розвитку і формуванні всебічно розвиненої особистості важливим фактором виступає виховання, яке коригує не тільки складові задатки, враховує умови навколишнього середовища, але й ставить за мету реалізацію соціальної програми, розкрити умови за яких відбувається прискорення соціалізації особистості, сформувати повноцінну особистість, котра ніде, ні при яких обставинах не загине.

Гармонійний розвиток людини здійснюється у багатьох напрямках, кожен із яких має свій конкретний зміст і завдання, свої принципи і методи. Через те Духнович і надавав вихованню великого значення, бо «человек без воспитания и наставления, – значає він, – хотя и естественными добродетелями и силами одаренный, будет неспособный и непотребный, як земля, хотя лучшая, если не работает, производит один бурьян, пустую лободу...»

Серед складових виховання всебічно розвиненої творчої особистості Олександр Васильович особливо наголошував на таких напрямках: розумове, моральне, патріотичне, фізичне, трудове, естетичне та статеве виховання, які проходять під впливом макро, мезо та мікрофакторів.

Розумове виховання. Людина народжується з певними природними задатками, які необхідно в подальшому розвивати. У першу чергу необхідно чітко усвідомити завдання розумового виховання, бо, зазначає Духнович, «як потрібно есть землю добре выработать, чтобы плод принесла, так должно есть и человека образовати, дабы он плодovitым был як самому себе, так и обществу».

Серед завдань розумового виховання педагог визначає такі: надати учням певного обсягу знань із основ наук; формувати у молодого покоління науковий світогляд та національну свідомість; виробити в учнів володіння основними мислительними операціями в процесі навчально-пізнавальної діяльності; навчити навичок і умінь культури розумової праці. Реалізація такого комплексу завдань передбачає пізнання і розуміння особистістю явищ природи, суспільного життя, їх пояснення та застосування знань з повсякденною практикою, бо освіта, акцентує О.Духнович, «тоді лише корисною є, коли вона служить нам для благополуччя». При цьому педагог акцентує увагу на те, що розумове виховання повинно опиратися на принцип природовідповідності, природні нахили і здібності, вікові та індивідуальні особливості, на національно-психологічні риси і т.п. «... От природы некоторые дети склонны суть на некий художества, например, одни на резбарство, други на малярство, третии на купечество, четвертии на кузнецтво и проч. и так каждому по его склонности подавати способ, чтобы страсти свои развивал...», «умножил и увеличил», а «не подул», – наголошує Духнович.

Надаючи значення фактору спадковості у розвитку особистості, в той же час педагог зауважує: «щастие или нещастие человека зависит много раз от рождения, но более от нравственного воспитания». Цією тезою Духнович спростовує думку своїх попередників, зокрема Жан Жака Русо, про те, що людина виходить досконалою з рук всевишнього творця. Особистість, за Духновичем, є і повинна бути ковалем своєї долі: «Доля людини залежить від самої людини, тобто від спрямування розуму і сил духовних».

Моральне виховання. В основу цього напрямку виховання педагог ставить загальнолюдські цінності та норми – чесність, правду, доброту, вірність, справедливість, повага до старших, гідність, гуманність, спрямованість духовного розвитку, а також почуття національної гідності, патріотизм, пам'ять про предків і т.п. Моральне виховання в першу чергу має формувати в учнів моральні поняття, погляди, переконання та виробити навички моральної поведінки, тобто «до доброті їх прищавити...». Учні завжди «потребно говорити о чести, о человеколюбии, о пользе нравной жизни, примерами похваляти добрыя и чесныя дела, пороки же гнусно хулити».

Кінцева мета морального виховання, за О.В.Духновичем, така: «чтобы ученики были добронравными, богобоянными, к должностям своим охотными, словом на славу Богу, и на пользу Отечеству и ради того, чтоб закоренилась в молодых сердцах добродетель и выкоренились пороки».

Патріотичне виховання. Думку про виховання людини на славу Богу і на користь Батьківщині Духнович продовжує, коли веде мову про патріотичне виховання: «Первая обязанность человека есть ко Богу, друга ж – к своему народу». Цю ідею розвинув у своїй педагогічній концепції видатний педагог-науковець, поборник, як і О.Духнович, національного відродження Григорій Ващенко, який зазначає: «Коли найбільша чеснота українця – безмежна вірність Богові і Батьківщині, то найбільша ганьба для нього – зрада вірі й Україні». (Дет.див.: Ващенко Григорій. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Т.1. Третє видання. – Полтава: Ред.газ. «Полтавський вісник». – 1994. – 191 с.; Туряниця В.В. Виховні ідеали: Віхи життя, творчої діяльності та основні ідеї педагога-науковця Григорія Ващенко. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 2000. – 64 с.).

«Заскільки любов до своєї народності», – наголошує Духнович, необхідно у ранньому віці дитини, бо «если человек од малости не приучиться народ свой любить, останет несклонным, равнодушным, предається індивідуалізму, а індивідуалізм є найбільше зло в людстві, ибо такий чоловік ні сюди, ні туди, бывает самолюбец, он, крім себе

самого, нічим не займаєся і буває небезпечний і бідствений, стидяє народом своїм, стидитися самого себе». О.Духнович виступає проти ренегатів і космополітів, засуджує їхні вчинки. Доля таких людей незавидна, бо, робить висновок педагог,

*Кто своего не терпит,
А за чужим прагнет,
Тот свое погубит,
Чужого не найдет...*

Педагог застерігає: «человек без народности подобен ест скитающемуся волку, которому всякий лис отечеством ест».

Кожен предмет, що вивчається у школі, повинен, наголошує Духнович, нести в собі заряд патріотичного виховання. Провідну роль тут має відігравати вчитель: «Во всяком також преподавании да возбuditельно приводит учитель любовь к отечеству, к своему народу». Особливу роль педагог відводить фольклору взагалі і народній пісні зокрема, бо вона «збуджує дух народолюбія». Духнович, у розробленому ним навчальному плані для початкових класів, вимагає впровадити народний спів як окрему навчальну дисципліну, що розвиває в учнів як естетичні смаки, так і почуття патріотизму.

Квінтесенція патріотичного виховання за Духновичем така: «любить свой народ, почитать его и никогда не разлучаться, – словом быть всегда верным сыном – народу своему; «сохранять веру и обряд предков своих»; «изучать язык совершенно правильно, как устно, так и письменно». Ідея патріотичного виховання проходить через усю творчість (художню, публіцистичну, історичну та педагогічну) Духновича, яку він звів до формули:

*Отечеству своему верной буди,
Отечество бо есть тебе колыбель,
Оно будет и гробом твоим.
Кто отечество свое непочитает,
Той сирота есть, без отца, без
Матери; – но и без всего.*

Трудове виховання. Праця, наголошує О.Духнович, «для людини природною є». Через те вже у своїй першій педагогічній роботі «Книжниця читальня...» він відводить трудовому вихованню велике значення як у площині економічній, так і загального розвитку особистості. Праця, за Духновичем, є першоджерелом і засобом фізичного, інтелектуального та морального розвитку особистості, бо вона «сили зміцнює» і «розум розвиває». Саме тому учні повинні добре усвідомити життєву необхідність праці, її цінність для себе і суспільства.

Педагог засуджує лінощі, зневагу до будь-якої корисної праці. А щоб не виникла в учнів відроза до праці, батьки і вчителі не повинні нею переважувати дітей, а також враховувати вік, фізичні сили та розумові здібності вихованців. Діти повинні виконувати посильну роботу, яка «користь приносить та й для дальшого життя потрібною є».

Програмою професійної орієнтації для дітей і батьків слугує зміст вірша «Про майбутню долю дітей», який вміщено у букварі. Головна його ідея – всі професії почесні і цінні:

*Не ганба то працювати,
Землю орати, копати,
По купетстве ходити,
И ремесло робити.
Не ганьба працювати,
Ни горци друтовати.
Но ест ганьба, стид лежати,
Лем от неба вшитко ждати,
Бо то кажда служба добра,
Кедь є в тебе воля добра.
Каждий стан прекрасний є,
Кедь человек чесний є.*

Фізичне виховання і спорт. Цю проблему педагог розглядав у тісному взаємозв'язку з розумовим і моральним вихованням як умову гармонійного формування особистості. О.Духнович наголошує: «Упражнение телесних сил ест весьма полезное і потребное...», або через упражненіє тіло крѣпится і способнѣйшеє буваєє к трудам і сильнѣйшеє на всякий нечаяний случай стихий природних: даліє – твердость тіла в молодості ест напутіє к старості». Батьки і педагоги мають постійно і відповідно розвивати «сили душевная і тілесная возрасту питомця». О.Духнович відзначає, що саме завдяки фізичному вихованню і спорту «душевні і тілесні сили чудесно розвиваються». Але цього можна досягти, акцентує педагог, при умові дотримання правильного режиму, санітарно-гігієнічних умов та використання різноманітних вправ. Особливу увагу надає Духнович питанням фізичного виховання хворих дітей, організації їх рухливої діяльності. Педагог у «Народній педагогії...» дає цінні практичні поради і рекомендації батькам і вчителям щодо фізичного виховання та заняття спортом дітей.

Зміст, форми, методи і засоби фізичного виховання та заняття спортом педагог розкриває у главі VI «Народній педагогії...», зокрема у таких параграфах: «В чем состоит

упражнения тела?», «Як учитель поступовати должен со взором упражнения телесного?», «В чем состоят упражнения детей?», «Когда дети забавляются, что тогда делает учитель?», «Которое упражнение для детей ест полезное?» та інших. Духнович робить висновок: систематичне заняття фізичною культурою і спортом не лише формує і зміцнює організм, а й закладає міцні основи для здоров'я людини – від дитинства до глибокої старості; вони – невід'ємна частина гармонійного розвитку особистості. О.В.Духнович дотримувався мудрої настанови древніх: «У здоровому тілі – здоровий дух».

Естетичне виховання. О.Духнович стверджує, що естетичне виховання треба починати з часу сприйняття дитиною навколишнього світу, бо воно облагороджує людину. А тому красу учні, за Духновичем, повинні знаходити не тільки в праці, а і в природі, оточуючому їх середовищі, які необхідно берегти і красу яких треба примножувати. Краса повинна оточувати учнів у повсякденному житті: вдома, в школі, на присадибній ділянці та шкільному подвір'ї. Останні мають бути палісадниками краси – засіяні різними квітами, які «увеселяют человека, и чувство нежным делают, и приводят ко красному нежному и вкусному обычаю».

Педагог радить долучати учнів до різних видів художньої творчості, виховувати у них естетичні почуття, формувати розуміння прекрасного в навколишній дійсності та мистецтві, вміти насолоджуватися красою. Він також наголошує на практичному оволодінні учнями одним або декількома видами мистецтв (музичне, пісенне, народних ремесел, образотворче, танцювальне, сценічне).

У естетичному вихованні Духнович надає великого значення зовнішньому вигляду учнів – чистоті тіла, акуратності зачіски та одягу: «Чистота бо тіла в союзі буваєє з чистотою душі...». Діти завжди повинні бути «чисто уміті, зачесані, порядочно і чисто убрані...» Таким способом діти навикнуть на чистоту, котра составляет первую человечества обязанность і красу».

У реалізації напрямків системи виховання гармонійно розвиненої особистості О.В.Духнович у першу чергу виділяв такі принципи: **народності** – формування в особистості національної свідомості, любові до рідного народу та готовності йому вірно служити; **культуровідповідності** – оволодіння рідною мовою, шанобливе ставлення до своєї історії, культури, народних звичаїв і традицій, що забезпечує духовну єдність поколінь; **природовідповідності та диференціації** – врахування цілісної природи людини, її індивідуальних, вікових, анатомо-фізіологічних, психологічних, національних особливостей та віросповідання, а також рівнів інтелектуального, психічного та фізичного розвитку з метою розкриття творчих здібностей кожного учня; **демократизації** – сприйняття особистості учня як найвищої соціальної цінності, яка має природне право на розвиток своїх індивідуальних здібностей; **гуманізму** – повага до особистості учня, створення атмосфери гуманних взаємовідносин між вихователем і вихованцями; **безперервності** – що забезпечить наступність і цілісність ланок у вихованні.

Серед ланок виховання особливого значення Духнович надає таким: сімейній (родинній) та шкільній. Педагог октенує: «родители суть первіи наставники своїх чад». Вони несуть відповідальність у вихованні перед Богом, Вітчизною і громадськістю. А тому повинні родити дітей здоровими, дати їм відповідне виховання – на користь людству виховати, «на добродітель їх призвичаєвати, словом, о їх душевном і тілесном блаженстві пешися». Педагог дає поради щодо такого виховання – наголошує на значенні особистого прикладу та методах у вихованні. Першочергову роль у ланці сімейного виховання він відводить берегині сім'ї – матері. Саме на таку матір він покладає великі надії, бо є матері, подібні зозулі, яка «власне яйце доручає іншій птиці, сама весело кукукає по зелених лісах». Як формулює цієї ланки виховання, що сягає своєю суттю української народної педагогіки, є твердження Духновича: «Кто дал тебе воспитание, он более дал тебе того, кто тебе жизнь дал».

Наступною ланкою, ланкою «высшего наставления», у системі виховання О.Духновича є школа, яка, за його глибоким переконанням, має бути «в каждом месте, в каждом селе...». У реалізації змісту виховання на даному етапі розвитку особистості і в даній ланці провідна і відповідальна роль відведена вчителю, який і сам має слугувати взірцем для учнів у всіх напрямках виховання завжди і всюди: «він не тільки в школі, але завжди і скрізь наставником дітей є». Саме вчителям, акцентує Духнович, батьки віддають найдорожчий свій скарб – дітей, а уряд – все населення держави з метою подальшого розвитку освіти і зміцнення могутності держави: «Вам отдают родители дражайшее свое сокровище, вам отдает Правительством все человечество, да вашим попечением, вашим руководством истребится зло, а процветает добродетель». Однак Духнович застерігає: «не каждый человек способен ест уже по природе к

наставленню дітей», а якщо серед учителів є такі, «то истинно он (учитель. – В.Т.) сам несчастный, так и врученные ему отročата неблагополучны бывают».

Олександр Васильович Духнович уперше у вітчизняній педагогіці обґрунтував цілісну систему виховання гармонійно розвиненої особистості і визначив стриженеві принципи у концепції виховання. Також чітко простежується група методів, які він радив використовувати у вихованні: бесіда, розповідь, диспут, приклад, переконання, заохочення, змагання, педагогічна вимога, громадська думка, привчання, створення виховних ситуацій, доручення і покарання. Кінцевою метою виховання, за Духновичем, є: виховати людину «на славу Богу и на пользу Отечества», бо «людина без виховання до скотини подібна і буває гірше скотини».

Як заповітом до сучасників і нащадків звучить його програма у вихованні: «Что бо даш дитині твоєй обильніє, як доброе воспитаніє? Оставиш ли єму богатство? Но оно тлінное єсть, оно од нерозумних посідателей і злонравственных наслідників скоро убігаєт, і іскуство научает, сколько богатих наслідников наконец жебрачим питалося хлібом!

Дай сину твоєму здоровий розум, дай єму добрий нрав, дай єму науку, способность, трудолюбіє, доброе сердце, любовь к ближнему і Богу, заскіпи в душу єго страх Господень, дай єму добрую волю, і уже дал єси єму богатство, которое ні черв не подєдаєт, ні вор не подкопивает, котрое і в біді, і нещасті останет з ним навіки».

Ще свого часу наш земляк поет і філософ Василь Довгович зазначив: «Все мине! Тільки добре зроблене діло залишиться! Добре зроблене діло залишиться! Не постаріє воно у віках і завжди нагадає час, коли було зроблене. Щасливий той, кого діло довіряє прийдешнім рокам і робить його новим для майбутніх поколінь». Яскравим підтвердженням цього є педагогічна спадщина О.В.Духновича.

О.В.Духнович — це не тільки наше минуле, наша історія, а й наше сьогодні і завтра. То яким буде майбутнє, залежить від нас уже тепер. Вірисься, як сказав Т.Г.Шевченко, діла добрих обновляться, діла злих загинуть. Адже вся діяльність Духновича, а вона була багатогранна, спрямована на захист і розвиток рідного народу від довговічного національного утиску з боку панівних кіл.

Автори статті раскрывают на фактическом материале творческое наследие О.Духновича и характеризуют концептуальные идеи о воспитании гармоничного индивида.

The author of the article has considered on the basis of factual material the creative heritage of O.Dukhnovych and has characterized the conceptual ideas of up-brining of harmonious individual.